



УДК 340.0

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2331>**О. Донченко,**

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Т. Грекул-Ковалик,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ФОРМАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ СУБ'ЄКТА ПРАВА

Сучасна юридична наука потребує подальших змін існуючих концептів правової особистості. Дедалі більше дослідницька увага повертається до суб'єкта права як центра, ядра, головного об'єкта правового пізнання. Необхідні більші зусилля, суттєвий перегляд наукових орієнтирів, самої правової свідомості юристів щодо уточнення та вдосконалення філософії та теорії суб'єкта права стосовно відповіді на питання: чи суб'єкт існує для права чи все таки право існує для суб'єкта. Вирішення цього основоположного питання стосовно суб'єкта права невідворотно торкається такого його аспекта, властивості, як правосуб'єктність. Поняття правосуб'єктності, не дивлячись на суттєве наукове переосмислення протягом останніх років, також потребує уточнення, доповнення та конкретизації в системі вихідних правових основ, а головне, в межах розуміння суб'єкта права як джерела права і точки правового відліку.

Суттєвий доробок у розвитку концепції правосуб'єктності зробили такі українські вчені, як С. В. Бобровник, В. О. Качур, В. Л. Костюк, Н. М. Оніщенко, В. В. Надьон, Ю. О. Пундор, П. М. Рабінович, В. А. Січевлюк, О. Ф. Скакун та інші. Найбільшого розвитку проблема правосуб'єктності отримала у галузевих

доктринах, проте особливо варто відзначити системний загальнотеоретичний підхід, який було застосовано В. А. Січевлюком у дослідженні «Еволюція категорії «правосуб'єктність» (теоретико-прикладні засади). Водночас, незважаючи на досить значну кількість наукових праць з питань правосуб'єктності, аналіз її сутнісного потенціалу залишається актуальним і потребує подальшого обґрунтування.

Метою статті є аналіз поняття правосуб'єктності як формальної властивості суб'єкта права, яка визначає його місце у системі правопорядку, взаємозв'язку з іншими суб'єктами права та правовій системі в цілому.

В юридичній літературі розглядаються різні аспекти поняття суб'єкта права, також існує давня традиція, відповідно до якої поняття «суб'єкт права» і «правосуб'єктність» за своїм основним змістом співпадають. При цьому особливості різних національних доктрин, зокрема, німецької (яка ототожнює правосуб'єктність і правоздатність) або французької (яка включає в поняття правосуб'єктності і правоздатність і діездатність) принципового значення не мають.

Проте зазначимо, що правосуб'єктність, яку розуміють здебільшого як сукупність двох можливостей: можливості мати права і обов'язки,





а також можливості своїми діями набувати і здійснювати права, створювати для себе і виконувати обов'язки, не співпадає з поняттям суб'єкта права, а є його властивістю. Окрім цього аспекту поняття суб'єкта права можна виділити також інші. В цьому смислі праводієздатність у тому вигляді, в якому вона визначена в законодавстві й зазвичай визначається в юридичній літературі, є лише одним із моментів, які характеризують суб'єкта права, а саме: моментом офіційного законодавчого визнання особи в якості можливого набувача і «реалізатора» прав і обов'язків. Таким чином, виникає розрив між здатністю бути суб'єктом права і правосуб'єктністю, перше поняття за обсягом є більш ширшим, ніж друге. Цей висновок передбачає необхідність уточнення поняття правосуб'єктності. Щоби подолати існуючий розрив, пропонується розглядати правосуб'єктність як формальну властивість суб'єкта права, як встановлену законодавством здатність особи бути суб'єктом права у всіх його проявах (не лише в частині здійснення прав і обов'язків). Поняття суб'єкта права як синтетичне включає в себе поняття: суб'єкта правовідношення, суб'єкта прав і обов'язків, суб'єкта правової діяльності, суб'єкта правосвідомості, суб'єкта – учасника правового процесу. Щоби конструкцію праводієздатності не прикладати до кожного з них, не множити її, слід прикласти її в цілому до суб'єкта права. Тим самим передбачається, що особа як суб'єкт права є правоздатною і в якості учасника правовідносин, і в якості суб'єкта діяльності, і в якості носія прав і обов'язків, і в інших правових якостях.

Розуміння правосуб'єктності (праводієздатності) як встановленої законодавством здатності особи бути суб'єктом права не означає ототожнення поняття правосуб'єктності і суб'єкта права. Правосуб'єктність розкриває головним чином формаль-

ний бік суб'єкта права, змістовна же сторона (справжні якості правової особи) її цікавлять лише тією мірою, якою норму цікавлять можливі відхилення від неї. Водночас формальний бік людини (правосуб'єктність) повинен бути доповнений внутрішньою – психічною, ментальною – складовою.

Правосуб'єктність зазвичай розглядається як юридична властивість особи, суспільний юридичний стан, який за своєю юридичною природою є невіддільним від особи. Н. М. Оніщенко, наприклад, розглядає правосуб'єктність як сукупність правоздатності та дієздатності. Авторка зазначає, що поняття правосуб'єктності є об'єднувальною категорією і відображає ті ситуації, коли правоздатність і дієздатність нероздільні у часі, органічно об'єднані [6, с. 444]. В. А. Січевлюк, ґрунтовно досліджуючи категорію «правової суб'єктності», підкреслює, що її структура є принципово трьохелементною та включає правоздатність, деліктоздатність і дієздатність [5, с. 415]. Автор наголошує, що «категорія «правова суб'єктність» є тією найвищою за рівнем узагальнення теоретичною абстракцією, котрою позначається правовий потенціал, який надходить до абстрактного соціального суб'єкта із сфери об'єктивного права та який дозволяє останньому мати статус суб'єкта права, а також, відповідно, і всі інші похідні та більш локальні статуси та стани, включаючи статус учасника різноманітних галузевих правовідносин» [4, с. 32].

Правосуб'єктність – це стан приналежності до правової системи, присутності в ній у якості повноправного учасника, можливості користуватися ресурсами цієї системи, отримати від неї захист. Він формується не сам собою, джерелом виникнення цього стану, цієї властивості виступає діючий правопорядок, система юридичних норм. Щоби ця «невід'ємна властивість» з'явилась, виникла – особі необхідне відповідне визнання



зі сторони законодавця. Як зауважує В. Л. Костюк, згідно з пунктом 2) частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються громадянство, правосуб'єктність громадян. Автор наголошує при цьому, що таким чином законодавець приділяє суттєву увагу правосуб'єктності громадян та її правовому регулюванню [1, с. 18].

До того, як особа стане суб'єктом права, законодавець адресує йому, а так само й іншим можливим суб'єктам права сукупність своїх нормативно-правових формальних вимог, дотримання яких забезпечить йому входження у правове співтовариство. В цьому сенсі сукупність умов, встановлених законодавцем для потенційних суб'єктів права – це свого роду правові ворота до діючої правової системи. Особа, яка входить до них, стає суб'єктом права, є пов'язаною загальним родовим зв'язком, який поєднує її зі всією системою правопорядку, з іншими суб'єктами права. Цей зв'язок є родовим у тому відношенні, що ним визначається сама приналежність особи до правового співтовариства, до кола суб'єктів права. Цей зв'язок, встановлений на основі норм, які регулюють правосуб'єктність, також можна іменувати «правосуб'єктним». Він існує з моменту виникнення суб'єкта права (входження особи до правової системи) і в основному – до його припинення (смерті фізичної особи, оголошення особи померлою або ліквідації, реорганізації юридичної особи). Але деякі елементи цього зв'язку у вигляді різних вольових актів суб'єкта можуть існувати і мати юридичні наслідки для інших осіб і після смерті суб'єкта права.

Подібно до відносин громадянства, які визначають положення людини в державі, правосуб'єктний зв'язок є визначальним для суб'єкта права у правовій системі. Саме його засобом формується і підтримується вищезгадана властивість (якість) суб'єкта права, так як вона забезпе-

чує входження особи до правової системи і забезпечує їй доступ до всіх можливостей, які нею надаються. Цей зв'язок є визначальним не лише для суб'єктів права, але й для самої системи правопорядку, яка в результаті виникнення і здійснення цього зв'язку набуває свого адресата (свою мету), творця і виконавця.

Правосуб'єктний зв'язок засновується на рівності суб'єктів, але ця формальна рівність розповсюджується лише на їх правоздатність (кожен з них рівною мірою визнається здатним виконувати функції суб'єкта права, кожен рівною мірою наділений правом прийняття правових рішень, визнається вирішальною правовою інстанцією). Він не передбачає однакового обсягу окремих прав, обов'язків або відповідальності, а також не передбачає однакового обсягу їх суб'єктивної дієздатності. Останнє означає не законодавче обмеження їх дієздатності, а лише залежність дієздатності особи від ступеня зрілості її правової волі, свідомості та інших факторів.

Правосуб'єктний зв'язок не є для суб'єкта права статичним, незмінним, він змінюється разом з ним, перетворюється. Правоздатність і дієздатність можуть бути розглянуті саме в якості двох важливих етапів, стадій розвитку цього зв'язку. Першій стадії (етапу) – правоздатності – відповідає поява ще не оформленої в сенсі волі, правосвідомості, готовності до самостійного виконання правових функцій правової особистості. Це суб'єкт права, який є тільки чистою правовою формою, правовою оболонкою, позбавленою правового змісту – вольових рішень особи. Його воля заміщується волею інших суб'єктів права, діючих від його імені на підставі закону (батьків, опікунів, піклувальників тощо). Цей суб'єкт права в юридичному сенсі є існуючим, реальним суб'єктом (як правова реальність), але не дійсним, не здатним приймати самостійні правові рішення, здійснювати



їх своїми діями, тобто неповноцінним суб'єктом права. Правова особа, маючи таку правову оболонку, визріває у ній, формує свої правові якості до тих пір, доки не зможе самостійно брати участь в правовій комунікації. Якщо співвідносити правоздатність з фазами «життя правової волі», то цьому етапу розгортання правосуб'єктного зв'язку, відповідають перші дві фази існування правової волі (фаза абстрактно-всезагальної волі і фаза одиничної волі). Причому першій фазі (фазі абстрактно-всезагальної волі) відповідає правоздатність, яка розуміється не в суб'єктивному смислі (як зв'язок з правопорядком конкретної особи), а інституційно, безвідносно до конкретної особи (як абстрактна здатність абстрактної особи). Правоздатність – як нормативний зв'язок. Другій фазі (фазі існування одиничної правової волі) відповідає правоздатність в суб'єктивному розумінні (як персоніфікований зв'язок).

Друга стадія (етап) розвитку правосуб'єктного зв'язку – це стадія досягнення правовою особою стану дієздатності, правової зрілості. Вона передбачає готовність (здатність) особи самостійно здійснювати функції суб'єкта права. Стадія дієздатності визначає перехід на якісно інший рівень здійснення, розгортання правосуб'єктного зв'язку – це перехід від абстрактної можливості бути суб'єктом права до дійсності, до особи, яка готова самостійно здійснювати правову діяльність, творити право, набувати і реалізовувати свої права і обов'язки, нести юридичну відповідальність за свої юридичні вчинки. Стадія дієздатності, з одного боку, передбачає в якості необхідної умови ту правову форму, правову оболонку, яка з'являється у момент виникнення в особи правоздатності, з іншого боку, для дієздатної особи ця форма отримує свій юридичний зміст, стає змістовною формою. Ця форма не просто виражає можливість особи бути суб'єктом права, але й визначає ті

види правової діяльності, види правовідносин, конкретні правові функції, які може здійснювати правова особа. Відповідно, дієздатність неможна розглядати в якості моменту здійснення правоздатності, вона є самостійною стадією розвитку правосуб'єктності, яка виражає перехід від абстрактного суб'єкта права як правової можливості до правового відношення правоздатності та дієздатності.

Якщо виходити з офіційних визначень правоздатності і дієздатності, можна відзначити ту обставину, що дієздатність фактично протиставляється не самій правоздатності, а одній з форм її здійснення. Коли в дієздатності законодавець вбачає можливість, здатність своїми діями набувати права і створювати обов'язки, а також здійснювати їх, то він, таким чином, протиставляє їй можливість (здатність) чужими діями набувати такі ж права і обов'язки, а також їх здійснювати. Звідси якщо вже виділяти дієздатність (як форму здійснення, реалізації правоздатності), то слід поряд з нею виділяти й іншу форму, пов'язану з набуттям прав, обов'язків для особи та їх здійсненням іншими суб'єктами права (їх діями). Умовно вона може називатися: «представницька правоздатність». Авторка В. В. Надьон називає її «пасивною правоздатністю» [2, с. 5]. І дієздатність, і друга форма (представницька або пасивна правоздатність) не є самостійними, незалежними по відношенню до правоздатності та не можуть розглядатися в якості окремого елемента або окремих елементів правосуб'єктності поряд з правоздатністю. Як тільки такі спроби їх автономізації, розподілу здійснюються, то відразу ж з'являється проблема, пов'язана з тим, що виникнення правосуб'єктності визначається моментом настання правоздатності особи і не залежить від моменту настання дієздатності. Відповідно, в такому ракурсі дієздатність не є необхідним, обов'язковим елементом правосуб'єктності.



У зв'язку з цим виникає необхідність вибору однієї з двох небажаних можливостей, логічна дилема: або слід дієздатність розглядати як факультативний елемент, який існує всередині правоздатності, або як необов'язковий додаток до неї.

Етапний (стадійний) розгляд правосуб'єктного зв'язку заснований на припущенні, що цей зв'язок може бути віднесений до так званих зв'язків розвитку, які передбачають зміну станів системи. Це пояснює деякі важливі аспекти співвідношення правоздатності і дієздатності. Зокрема, той момент, що дієздатність передбачає своєю підставою правоздатність як свою передумову.

Дієздатність, яка розглядається в контексті розвитку правосуб'єктного зв'язку, виражає більш високий стан, рівень розвитку цього зв'язку, ніж правоздатність. Тому коли особа визначається в якості дієздатного суб'єкта, то передбачається, що вона, безумовно, наділена правоздатністю. Також передбачається, що ця особа може здійснювати свою правоздатність не лише своїми діями, але й засобом інших осіб (представницька або пасивна правоздатність). Саме при етапному (стадійному) розгляді правосуб'єктного зв'язку допустимо не виділяти окремо представницьку форму здійснення правоздатності як альтернативу дієздатності, так як вона в цьому випадку не має самостійного значення (чого не можна сказати про структурний підхід до визначення співвідношення правоздатності та дієздатності). По суті, представницька форма здійснення правоздатності є одним з елементів правоздатності як вихідного («нижчого») стану правосуб'єктного зв'язку.

Хоча й не всі автори досліджують правосуб'єктний зв'язок стадійно, проте, наприклад, розглядають правоздатність та дієздатність суб'єкта в якості правових субстанцій, які діалектично поєднані в межах правосуб'єктності як єдиного цілого

й виступають проявами останньої. Таку позицію поділяє Ю. О. Пундор, відзначаючи, що, як у загальній, так і у цивільній теорії права правосуб'єктність складається із міри нормативно окреслених та доступних суб'єкту правових можливостей (правоздатність) та міри можливостей суб'єкта власними діями реалізувати доступний йому правовий ресурс (дієздатність) [3, с. 61].

Правосуб'єктність – це така формальна властивість суб'єкта права, й водночас той вузловий момент, де можливий синтез природно-правових і позитивістських уявлень про право. Основою такого синтезу є принцип визнання правопорядком первинності людини в якості суб'єкта права, недопустимості обмеження або позбавлення його правоздатності (що не означає неможливість обмеження за законом або судом окремих прав індивіда). Інші суб'єкти права можуть виступати по відношенню до нього лише вторинними суб'єктами, їх правосуб'єктність повинна бути похідною від його правосуб'єктності.

В будь-якому випадку основою всієї правової системи повинна виступати людина. Аналізуючи гуманістичну природу права, С. І. Максимов підкреслює, що людина в системі права, людина правова – це насамперед суб'єкт, агент і носій певних дій. Людину робить правовим суб'єктом те, що вона за своєю сутністю має здатність, яка уможлиблює право. Звичайно, тут мається на увазі не просто суб'єкт права, як про нього вчить юридична теорія, а суб'єкт у філософському сенсі, правовий суб'єкт, коли на перший план виходить власна рефлексивна діяльність людини, не витиснута об'єктивованими формами існування юридичного змісту в позитивному праві [7, с. 154].

Саме від волі людини залежить правосуб'єктність похідних правових суб'єктів. Закріплення сучасними правовими системами «невід'ємних і невідчужуваних» прав людини у дію-



чих правових нормах, законах і навіть їх подальше здійснення саме собою ще не вирішує проблему правової захищеності особистості, так як коло цих прав обмежене та існує значно більше число інших «відчужуваних» прав людини. Тому є принципово важливим визнання первинності людини по відношенню до інших суб'єктів права, можливості її участі у визначенні як своєї правосуб'єктності, так і правосуб'єктності інших (вторинних, похідних від неї) суб'єктів права. Тобто, правосуб'єктність особи – це той ключ, за допомогою якого можна відкрити для особи багато правових дверей до здійснення її правових інтересів, відчужуваних і невідчужуваних прав. Якщо правосуб'єктність допустимо розглядати в якості юридичного засобу, інструменту в чийхось руках, то цей засіб повинен належати головному суб'єкту права.

Зміст правосуб'єктності не вичерпується лише визначенням кола суб'єктів права; це лише встановлення зовнішньої межі, її зовнішньої сторони. Законодавець повинен також стосовно кожної групи осіб, які входять до встановленого кола суб'єктів права, передбачити всі необхідні та достатні умови, при наявності яких вони стають здатними бути суб'єктами права. Сукупність цих умов складає внутрішню межу, сторону правосуб'єктності. Також законодавець повинен визначити і закріпити у законі умови набуття особами, які входять до встановленого кола суб'єктів, дієздатності. Крім того, закон повинен передбачати випадки обмеження, позбавлення дієздатності, припинення правоздатності, визначати види праводієздатності та інші умови, які її визначають. Як юридична форма, яка стосується важливих правових інтересів, конструює саму правову особистість суб'єкта права, правосуб'єктність повинна передбачати спеціальні процедури, механізми, які забезпечать зацікавленим особам можливість

вирішувати правові колізії, долати невідворотні нормативні недоліки законодавчого регулювання цих відносин, досягати визнання право- або дієздатності, а також зняття встановлених в результаті застосування закону обмежень їх дієздатності.

Таким чином, суб'єкт права – це багатоаспектне явище. Поняття правосуб'єктності (праводієздатності) відображає один аспект, одну властивість суб'єкта права, його здатність мати права, нести обов'язки і своїми діями їх створювати, здійснювати. Ця властивість не охоплює інші аспекти існування суб'єкта права (як правову волю, як правового діяча, як правосвідомість, як соціально-правову цінність тощо). Здатність бути суб'єктом права в широкому смислі (у всіх аспектах) і правосуб'єктність – це поняття, які не співпадають за обсягом. Правова особистість – це праводієздатність, в якій виражається лише формальна сторона відношення особи до правопорядку, а саме: момент визнання її з боку правопорядку суб'єктом права. Правосуб'єктність є формальною властивістю суб'єкта права як елемента правової системи.

У статті проаналізовано поняття правосуб'єктності (праводієздатності), яке відображає один аспект, одну (формальну) властивість суб'єкта права, його здатність мати права, нести обов'язки і своїми діями їх створювати, здійснювати. Зазначається, що вона не охоплює інші аспекти існування суб'єкта права (як правову волю, як правового діяча, як правосвідомість, як соціально-правову цінність тощо). Здатність бути суб'єктом права в широкому смислі (у всіх аспектах) і правосуб'єктність – це поняття, які не співпадають за обсягом. Перше поняття є за обсягом ширшим, ніж друге. Щоби подолати існуючий розрив, пропонується розглядати



правосуб'єктність як встановлену законодавством здатність особи виступати суб'єктом права у всіх його проявах (не лише в частині володіння і здійснення прав і обов'язків).

Зміст правосуб'єктності не вичерпується лише визначенням кола суб'єктів права; це лише встановлення зовнішньої межі, її зовнішньої сторони. Законодавець повинен також стосовно кожної групи осіб, які входять до встановленого кола суб'єктів права, передбачити всі необхідні та достатні умови, при наявності яких вони стають здатними бути суб'єктами права.

Особа, яка визнана суб'єктом права, є пов'язаною загальним родовим зв'язком, який поєднує її зі всією системою правопорядку, з іншими суб'єктами. Цей зв'язок є родовим у тому відношенні, що ним визначається сама приналежність особи до правового співтовариства, до кола суб'єктів права. Правосуб'єктність існує з моменту виникнення суб'єкта права (входження особи до правової системи) і до ліквідації, реорганізації юридичної особи або до смерті фізичної особи, оголошення її померлою, але деякі елементи правосуб'єктного зв'язку можуть існувати і мати юридичні наслідки для інших осіб і після смерті людини, оголошення її померлою. Подібно до відносин громадянства, які визначають становище людини в державі, правосуб'єктність визначає місце суб'єкта права у правовій системі.

Ключові слова: правосуб'єктність, праводієздатність, суб'єкт права, властивість суб'єкта права.

Donchenko O., Hrekul-Kovalyk T. Legal subjectivity as a formal feature of the subject of law

The article analyzes the concept of legal subjectivity (legal capacity), which reflects one aspect, one

(formal) feature of the subject of law, its ability to have rights and responsibilities created by actions, also implemented. It is indicated that it does not cover other aspects about the subject's of law existence (as a legal will, as a legal figure, as legal consciousness, as socio-legal value, etc.). The ability to be a subject of law in the broadest meanings (in all aspects) and legal subjectivity are notions that do not match in scope. The first notion is wider in scope than the second. In order to bridge the existing gap, it is proposed to consider legal subjectivity as the ability of a person to act as a subject of law in all its manifestations (not only in terms of rights and responsibilities possession and implementation).

The content of legal subjectivity is not limited by defining the circle of subjects of law; it is only the determination of the outer boundary, its outer side. The legislator must also provide for each group of persons who are part of the established circle of subjects of law, all the necessary and sufficient conditions under which they become able to be subjects of law.

A person who is recognized as a subject of law is connected by a common generical connection, which combines with the whole system of law and order, with other subjects. This connection is generic in the sense it determines the affiliation of a person to the legal community, to the circle of subjects of law. Legal subjectivity exists since the subject of law inception (a person's entry into the legal system) and until the liquidation, reorganization of a legal entity or the death of an individual, declaring dead, but some elements of legal personality may exist and have legal consequences for other persons and after the death of a person, declaring dead. Like the relationship of citizenship, which determines the person's position in the state,



legal subjectivity determines the place of the subject of law in the legal system.

Key words: legal subjectivity, legal capacity, subject of law, feature of the subject of law.

Література

1. Костюк В. Л. Проблеми визначення правосуб'єктності у загальній теорії права. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 14–19.
2. Надьон В. В. Деякі аспекти визначення правоздатності в цивільному праві. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1(5). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tpp_2014_1_6
3. Пундор Ю. О. Про визначення змісту категорії «правосуб'єктність» у теорії права та галузевих теоріях цивільного й господарського права (порівняльно-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 60–63.
4. Січевлюк В. А. До питання про зміст та структуру категорії «правова суб'єктність» у загальній теорії права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 04. С. 30–36.
5. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.
6. *Теорія держави і права*. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
7. *Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.* / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.

